

***11 – мавзу: Совет Ҳокимиятининг
Ўзбекистонда амалга оширган
ижтимоий-сиёсий, иқтисодий
тадбирларининг мустамлакачилик
моҳияти***

Режа:

- 1. Ўрта Осиёда ўтказилган миллий чегараланиши. Ўзбекистон ССР тузилиши***
- 2. Советларнинг Ўзбекистонда юритган иқтисодий сиёсати, унинг мустамлакачилик моҳияти***
- 3. Ўзбекистонда ер-сув ислоҳоти ва деҳқон хўжаликларини жамоалаштириш, унинг оқибатлари***
- 4. Урушдан кейинги йилларда Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги, пахта яккаҳокимлиги***

ЎРТА ОСИЁДА ЎТКАЗИЛГАН МИЛЛИЙ ЧЕГАРАЛАНИШИ. ЎЗБЕКИСТОН ССР ТУЗИЛИШИ

- ▶ *Миллий сиёсат.*
- ▶ СССРнинг ташкил этилиши большевиклар бошлиқ Советлар ҳокимияти собиқ империяси ҳудудларида вужудга келган мустақил Совет республикалари жоловини ўз қўлига олиш мақсадида Совет Республикалари иттифоқини тузишга, уларни РСФСР атрофига жипслаштиришга асосий эътибор қаратди. РСФСР ҳукумати 1918-1920-йилларда янги совет республикаларига дипломатик, сиёсий-иқтисодий, ҳарбий, молиявий таъсир ўтказиб борди.
- ▶ Гарчи бўлажак иттифоқ совет республикаларининг дўстлик ва тенгликка асосланган ихтиёрий иттифоқи бўлади, дейилса-да, бироқ узокни кўра билган республикаларнинг қатор раҳбарлари бунга қарши эдилар.

► 1922 йил 30 декабр Москвада Бутуниттифоқ Советларининг I съезди ўз ишини бошлади. Съезд янги иттифоқ – СССРнинг юқори ҳокимият органлари – Марказий Ижроия Қўмитасини ва ҳукуматини тузди. СССР МИҚ 4 та раис (ҳар бир республикадан биттадан) – РСФСРдан М.И.Калинин, Украинадан Г.И. Петровский, Белоруссиядан А.Г.Червяков, ЗСФСР дан Н.Н.Наримоновдан иборат МИҚ раёсатини сайлади. В.И.Ленин СССР ҳукумати – Халқ Комиссарлари Совети раиси этиб тасдиқланди. Шундай қилиб, 1922 йил 30 декабрда СССР тузилди.

ЎРТА ОСИЁДА МИЛЛИЙ ДАВЛАТ ЧЕГАРАЛАНИШИ

► Тарихан бир ягона ҳудудда яшаб келган биродар халқлари бир-биридан ажратиб ташлаш, уларнинг бирлашиб, ягона давлат тузишларига изн бермаслик учун барча чораларни ишга солдилар. Бундан кўзланган бош мақсад – ўлка халқларининг бирлашувига, ўз истиқлолини ва истиқболини биргаликда бунёд этишига йўл қўймаслик ва шу асосда марказнинг бу ердаги ҳукумронлигига социалистик қайта қуриш жараёнининг авж олишига кенг майдон яратиш эди. Шу мақсадда Туркистонни миллий ўзига хослик тил бирлиги асосида бўлиб ташлаш ғояси илгари сурилди. Марказ иродасини бажаришга даъват этилган Туркистон ишлари бўйича махсус комиссия – Турккомиссия зиммасига ўлкада миллий давлат чегараланишини ўтказиш ва шу асосда бу ҳудудда бир қатор совет миллий мухтор республикаларини ташкил этиш вазифаси юкланган эди.

▶ 1924 йил 27 октябрда бўлиб ўтган СССР Марказий ижроия қўмитаси II сессиясида Ўрта Осиёда миллий давлат чегараланишини ўтказиш тадбирлари тўла маъқулланди. Шундай қилиб ҳукмрон марказ саъй-ҳаракатлари билан Ўрта Осиёнинг сиёсий географияси сунъий равишда ўзгартирилди. Ўрта Осиё ҳудудидаги Туркистон АССР, Бухоро ва Хоразм Республикалари ўрнида 6 та миллий давлат бирлашмалари ташкил этилди.

▶ Ўзбекистон ССР

▶ Турманистон ССР

▶ Ўзбекистон ССР таркибида Тожикистон АССР

▶ Қирғизлар яшаган ҳудудлар РСФСР таркибида Қорақирғиз (Қирғизистон) мухтор вилояти

▶ Қозоқлар яшайдиган туманлари РСФСР таркибида Қозоғистон АССР

▶ Қорақолпоқлар яшайдиган ҳудудлар Қозоғистон АССР таркибида Қорақолпоқ мухтор вилояти

▶ *Ўзбекистон ССР.* Ўзбекистон ССР таркибига қуйидаги ҳудудлар киритилди:

▶ собиқ Туркистон АССР дан 9 та уъезд, 133 туман ва 7 қишлоқ округи;

▶ собиқ Бухоро республикасининг 9 та тумани;

▶ собиқ Хоразм республикасининг 23 та тумани.

▶ Ўзбекистон ССР ташкил этилган пайтда унинг ҳудуди 312394 кв.км.ни, аҳолиси 4 млн. 447 минг 55 кишини ташкил этар эди. 1926 йил маълумотлари бўйича миллий таркибига кўра аҳолининг 74,2 фоизини ўзбеклар, қолганини эса бошқа халқлар вакиллари ташкил этар эди.

▶ 1924 йил 5 декабрда Инқилобий Қўмита бутун Ўзбекистон халқига мурожаат қилиб, Ўзбекистон ССР тузилганлигини, унинг таркибида Тожикистон АССР кирганлигини маълум қилди.

▶ Ўзбекистон ССР Советлари МИҚ Раиси лавозимиغا Фарғоналик деҳқон, “Қўшчи” уюшмаси раҳбарларидан бири Йўлдош Охунбобоев сайланди. Ўзбекистон ССР ҳукумати – Халқ Комиссарлари Кенгаши Раиси лавозимиغا Файзулла Хўжаев тасдиқланган. Самарқанд шаҳри Ўзбекистон ССРнинг пойтахти этиб белгиланди, 1930 йилда пойтахт Тошкент кўчирилган.

▶ *1925 йил майда Ўзбекистон ССР таркибига киритилди*

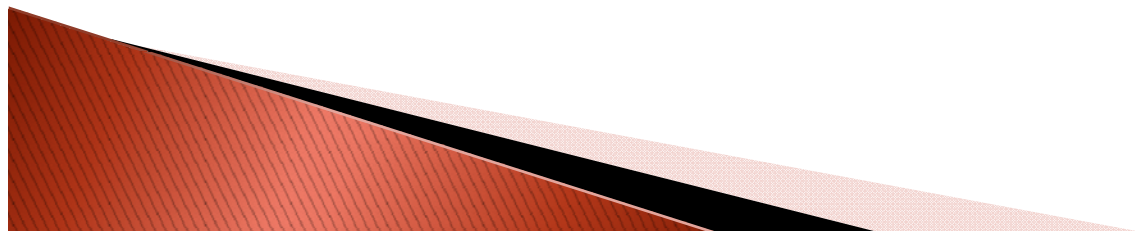
СОВЕТЛАРНИНГ ЎЗБЕКИСТОНДА ЮРИТГАН ИҚТИСОДИЙ СИЁСАТИ, УНИНГ МУСТАМЛАКАЧИЛИК МОҲИЯТИ

- ▶ *Янги иқтисодий сиёсат.* Вазият Марказ раҳбарлари олдига аҳволни ўнглаш, танг вазиятдан чиқиш ва хўжалик сиёсатининг янги вазифаларини белгилашни кўндаланг қилиб қўйди. Бу вазифалар 1921- йил март ойида бўлиб ўтган РКП (б) X съезди белгилаб берган янги иқтисодий сиёсат (НЭП)да ўз ифодасини топди.
- ▶ Бу сиёсатнинг муҳим бўғинлари озиқ-овқат развёрсткасини озиқ-овқат солиғи билан алмаштириш, савдо-сотиқни эркинлаштириш, саноатда, майда ҳунармандчилик ва бошқа соҳаларда хусусий тадбиркорлик рухсат бериш, бозорни тартибга солиш, ёлланма меҳнат чекланишини бекор қилишдан иборат бўлди.

- ▶ Совет ҳукумати ўлкада биринчи навбатда ўзи учун зарур бўлган тармоқларни, чунончи, пахта, қанд лавлаги, тамаки ва бошқа техник экинларни ривожлантиришга алоҳида эътиборни қаратди. Ёрдам кўрсатиш баҳонасида 300.000 дан ортиқ ишчи ва деҳқон оилалари Россия марказий районларидан Туркистонга келтириб жойлаштирилди.
- ▶ Янги иқтисодий сиёсат асосида саноатни хўжалик ҳисобига ўтказиш жараёни амалга ошириб борилди. Бу эса саноат корхоналари ишлаб чиқаришининг бироз бўлса-да, жонланишига олиб келди
- ▶ Ўлкада, айниқса, пахтачилик ва у билан бевосита боғлиқ бўлган пахта тозалаш корхоналари тез суръатда ўсди. Бу Марказ тўқимачилик саноатининг ўзбек пахтасига талаб-эҳтиёжи ортиб бораётганига кўп жиҳатдан боғлиқ эди.

▶ XX аср 20 - йиллари ўрталаридан эътиборан советларнинг бутун диққат-эътибори мамлакатни индустрлаштиришга қаратилди. Бунинг асосий сабаби шундаки, индустрлаштириш СССРда социализм қуриш дастурий режасининг энг асосий вазифаларидан бири ҳисобланарди. ВКП (б) XIV съездида (1925) мамлакатни индустрлаштириш социализми барпо этишнинг бош стратегик вазифаси деб белгиланди.

▶ Энг асосийси, бу ўлкада кўплаб саноат корхоналари ва тармоқларини яратиш йўли билан унинг бой табиий ва минерал ресурсларини ишга солиш, арзон ишчи кучидан фойдаланиш ва охир-оқибатда марказ учун кўпроқ фойда олишни кўзлаганлар.

ЎЗБЕКИСТОНДА ЕР-СУВ ИСЛОҲОТИ ВА ДЕҲҚОН ХЎЖАЛИКЛАРИНИ ЖАМОАЛАШТИРИШ, УНИНГ ОҚИБАТЛАРИ

► Азалдан сунъий суғоришга асосланган деҳқончилик маданияти маскани ҳисобланган ҳамда аҳолисининг мутлақ кўпчилиги қишлоқ хўжалигида банд бўлган Туркистон халқлари учун ер-сув, ундан фойдаланиш масаласи фавқулодда аҳамият касб этарди. Негаки, ўлка аҳолисининг анчагина қисми ерсиз эди. Бир парча ерга мухтож бўлганлар бойлар, заминдорларнинг мулкида чоракорлик билан ҳаёт кечириш, оила тебратиб келарди. Бунинг устида кўплаб серҳосил, унумдор ерлар Россиядан кўчириб келинганлар рус оилалари фойдасига мажбуран олиб берилган эди.

► ***Ер-сув ислоҳоти.*** Туркистон советларининг XI съездида (1920) ўлкада ер-сув ислоҳоти масаласи кўриб чиқилди, бу соҳадаги асосий вазифалар белгиланди. Бунга кўра аҳоли кўлидаги катта ерларни мусодара қилиш, европалик келгинди аҳоли билан ерли халқлар ўртасида ер-сув масадасида вужудга келган тенгсизлик муносабатларига барҳам бериш, меҳнаткаш аҳолини Советлар теварагига жипслаштириш зарур деб топилди. Шу мақсадда жойларда қишлоқ ва овуллар маҳаллий аҳолисининг ерсиз, камбағал қисмини бирлаштирувчи “Қўшчи” уюшмалари тузила бошланди.

► Туркистон АССР ҳудудида 1921-1922 йиллар давомида ер-сув ислоҳотининг биринчи босқичи йирик ер-сув эгаларига қарши кескин кураш шиори остида ўтказилди. Масалан, Самарқанд вилоятида 350 та катта ер эгаларидан 13 минг десятина ерлар тортиб олинди. Республика бўйича бой ва ўзига тўй аҳолидан 1,7 млн. десятина ер тортиб олинди, уларнинг 117 минг десятинаси ерсиз камбағалларга берилди, қолган катта қисми асосида “Қўшчи” уюшмалари тузилди. Бу Совет ҳокимиятининг камбағалларнинг ўз томонига оғдириб олишга қаратилган ҳаракати эди. Ўрта хол деҳқон хўжаликлари сақлаб қолинди.

► 1925 йил декабрда бўлган Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Қўмитасининг Фавқулодда сессияси “Ер ва сувни миллийлаштириш давлат тасарруфида олиш тўғрисида” декрет қабул қилди.

Декретга биноан қуйидаги тарзда ерлар батамом мусодара қилиниши керак эди:

- ❖ Қаерда туришидан қатъи назар Фарғона вилоятида 40 десятинадан, Тошкент ва Самарқанд вилоятларида 50 десятинадан ортиқ суғориладиган ери бўлган мулк эгаларининг ерлари, жами жонли ва жонсиз мулки билан;
- ❖ Қишлоқ ва овулларда яшамаган, ўзлари ва оила аъзоларидан бирортаси ҳам ерда ишламайдиган шахсларга қарашли ерлар, бошқа мол-мулки билан;
- ❖ Вақф ерлари, хўжайинлари номаълум ерлар.

► Ер-сув ислоҳотларининг *иккинчи босқичи* қишлоқда асосий куч бўлган ўртаҳол деҳқон билан алоқани мустаҳкамлаш шиори остида ўтди. Фарғона қилоятида 7 десятина, Тошкент ва Самарқанд вилоятида 10 десятинагача ери бор ўртаҳол деҳқонлар мулки сақланиб қоладиган бўлди. Бундан кўзланган мақсад уларни Совет ҳокимиятининг таянчига айлантириш эди.

► 1926 йил декабрда юқорида номлари қайд этилган уч вилоятда ўтказилган ер-сув ислоҳоти тажрибаси республика миқёсида умумлаштирилиб, уни қолган вилоятларда ҳам ўтказишга қарор қилинди. Ислоҳот Зарафшон вилоятда бошланиб, Қашқадарё, Сурхондарё ва Хоразм вилоятларида давом эттирилди.

► 1925-1929 йилларда бойлар, йирик савдогарлар ва руҳонийларнинг 45 мингга яқин хусусий хўжаликлари батамом тугатилди. Кўпгина хўжаликлар тасарруфидаги ортиқча ерлар ҳам тортиб олинган эди. Бу ерлар қайта тақсимланиб, уларнинг катта қисми ерсиз ёки кам ерли деҳқон хўжаликларига мулк қилиб берилди. Бунинг натижасида батрак-камбағаллар тоифаси ислоҳотдан олдин барча деҳқонларнинг 76 фоизини ташкил этган бўлса, ислоҳотдан сўнг уларнинг сони 39 фоизгача қисқарди. Уларнинг хўжалик турмуши яхшиланиб, ўсиб борганлиги боис, ўртаҳол деҳқонлар салмоғи 17 фоиздан 52 фоизга кўтарилди. Бу ислоҳот жараёнида республикада жамоа хўжаликлари, яъни колхозлар ташкил этилди. Бироқ уларнинг ҳали хўжалик ва молиявий заифлиги, ишлаб чиқариш кўраткичларининг пастлиги кўзга ташланиб турарди.

► *Ёппасига коллективлаштириш.* ВКП (б) XV съезди (1927) белгилаб берган қишлоқда коллективлаштириш сиёсати ва уни изчил амалга ошириш бутун мамлакатда бўлгани сингари Ўзбекистон ва унинг халқи учун ҳам асосий амалий вазифага айланганди. Тоталитар ҳокимият қишлоқда коллективлаштириш сиёсатини зўрлик, ўзбошимчалик ва маъмурий-буйруқбозлик усуллари билан ўтказишга киришди.

► 1930 йил 17 февралдаги “Коллективлаштириш ва қулоқ хўжаликларини тугатиш тўғрисида”ги қарорида республиканинг 17 та туманида ёппасига жамоалаштириш вазифаси белгиланган эди. Кўп жойларда қулоқларни тугатиш шиори остида ўртаҳол, ҳаттоки камбағал деҳқон хўжаликларига нисбатан ҳам зўр ўтказилди.

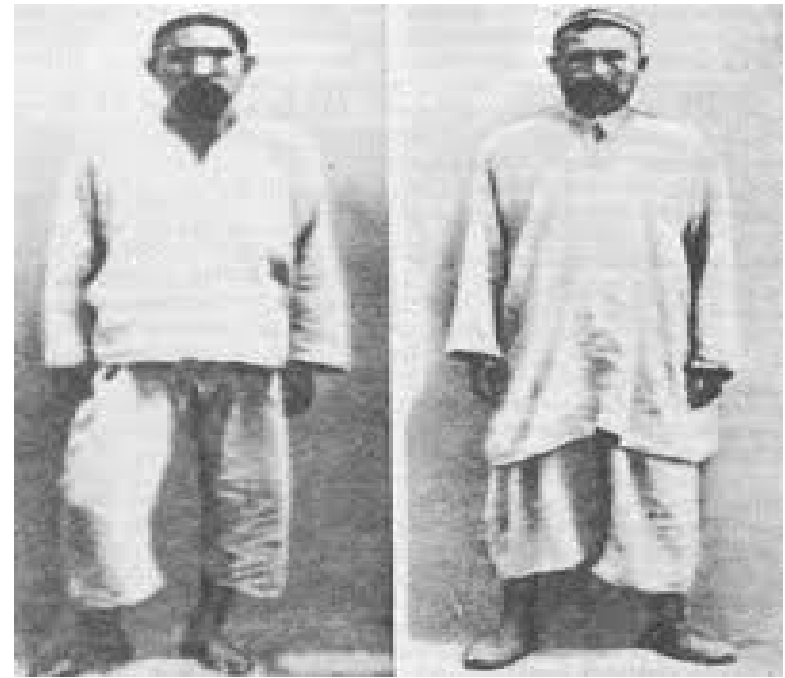

► 1929-1930 йилларда деҳқонларнинг совет тузумига нисбатан оммавий норозилик ҳаракатларида фақат Қашқадарё округидан 14 минг нафар киши қатнашган. Маълумотларда қайд этилишича, бундай оммавий норозилик ҳаракатлари шу даврда республика бўйича 240 марта содир бўлган.

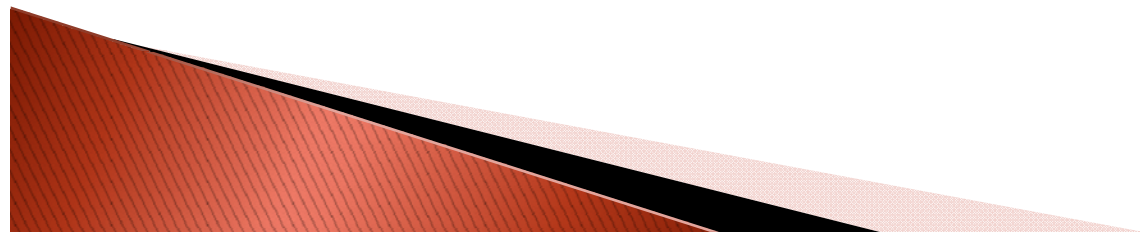
► Энг ачинарлиси шуки, кўплаб оддий деҳқон хўжаликлари арзимаган сабаблар билан ёҳуд биргина жамоа хўжалигига киришга рағбат билдирмаганлиги вазидан бор-будидан маҳрум этилиб, уй-жойи, мол-мулки тортиб олиниб, қулоқлар рўйхатига тиркаб юборилаверган. Бу ноҳақлик олдини оладиган, уни адолатли ҳал этиб ажрим қиладиган бирор бир мард ўша кезларда топилмаган.

► **Қулоқлаштириш.** Статистик маълумотларга қараганда жамоалаштириш бошларида Ўзбекистонда шартли равишда “қулоқ” хўжалигига киритиш мумкин бўлган хўжаликларнинг салмоғи аслида умумий деҳқон хўжалиklarининг 5 фоиздан камроғини ташкил этарди, холос. Бироқ оммавий жамоалаштириш бошланиши билан 15 фоиздан ортиқ хўжаликлар “қулоқлаштириш”га дучор бўлди. Ҳақиқатда эса булар ўртаҳол деҳқон оилалари эди. Фақат 1930 йилнинг ўзида республикада “бой” ва “қулоқ” хўжаликлар тоифасига киритилган 2648 та ўртача деҳқон хўжалиklари тугатилган эди. 1931 йил августга келиб республикада қўшимча яна 3828 та “қулоқ хўжалиklари” тугатилди.

► Республикамизнинг ўзига тўқ, бозорга товар ғалла етиштириб беришга қодир сон-саноксиз деҳқон хўжалиklари бор нарсасидан маҳрум бўлиб, ҳақсиз-ҳуқуқсиз ҳолда ўз оила аъзолари билан узок ҳудудларга (Сибирь, Украина, Қозоғистон) ёки янги ўзлаштирилаётган чўлли, тўқайзор, қамишзор ераларга бадарға қилиндилар.

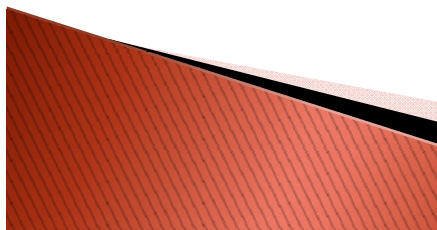
▶ Айни пайтда, деҳқон хўжаликларини мажбурий қулоқ қилиш, бошқа жойларга сургун қилиш ишлари авж олдирилди. Ўзбекистондан Украина, Сибирь ва Шимолий Кавказга 3871 “қулоқ оиласи” сургун этилди. 1933-йилда сургун қилинган “қулоқ” хўжаликлари сони 5500 тага етди.

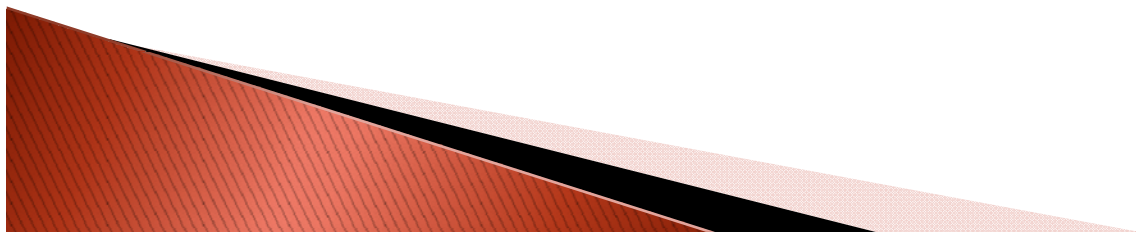
▶ 1937 йилда деҳқон хўжаликларининг жамоалаштириш даражаси 95 фоизга етган бўлса, 1939-йилда у 99,2%ни ташкил этди. Оммавий коллективлаштириш жараёнида Ўзбекистон бўйича 60 мингдан зиёд киши “қулоқлар”га мансубликда айбланиб қатағон қилинди. Шундай қилиб, 30-йиллар давомида Ўзбекистонда зўравонлик йўли билан “Қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш”, қулоқларни синф сифатида тугатиш масаласи узил-кесил ҳал этилди.

► “СССРнинг пахта мустақиллигини таъминлаш” асосан Ўзбекистон халқи заммасига юклатилган эди. 1935-йилда Ўзбекистонда 1 млн. тонна пахта тайёрланган бўлса, бу кўрсаткич 1939-йилда 1,5 млн. тоннани, 1941-йилга келиб эса 1 млн. 656,2 минг тоннани ташкил этди. Бу Бутуниттифоқ бўйича тайёрланган пахтанинг 60 фоизидан зиёдроғини ташкил қиларди. 30-йиллар давомида республика қишлоқ хўжалиги тизимида пахта яккахокимлиги мустақкам ўрин эгаллаб борди. Жумладан, агар 1933 йилда пахта маҳсулоти республика етиштириб тайёрлаб берадиган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари умумий ҳажмининг 81,5 фоизини ташкил этган бўлса, 1937 йилга келиб бу кўрсаткич 93,4 фоизга етди.

- ▶ **Ирригация ва мелиорация ишлари.** 1939 йилда Ўзбекистон КП (б) Марказий Қўмитаси ва республика ҳукумати ҳашар йўли билан Катта Фарғона канали қуриш тўғрисида қарор қабул қилди. Уша йилнинг 1 августидан 160 минг колхозчи канал қурилишини бошлаб юборди. Узунлиги 270 километр бўлган бу канал, асосан қўл меҳнати билан, 45 кун ичида қурилди.
- ▶ Катта Фарғона канали Фарғона водийсининг асосий қон томири бўлиб қолди. Водийда 60 минг гектар чўлли ерлар ўзлаштирилиб, 500 минг гектар ерни сув билан таъминлаш имконияти яратилди. Шунингдек, иккинчи жаҳон урушидан олдинги йилларда Шимолий ва Жанубий Фарғона каналлари, Тошкент канали, Кампирровот сув тўғони, Қорақалпоғистонда Қизкетган канали, сиғими 1 млн. куб метр бўлган Каттакўрғон сув омоври ва кўплаб бошқа сув иншоотлари барпо этилди. Бунинг натижасида, 1937-1940 йилларда республикада суғориладиган ер майдонлари қўшимча 200 минг гектарга кўпайди.

УРУШДАН КЕЙИНГИ ЙИЛЛАРДА ЎЗБЕКИСТОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ, ПАХТА ЯККАҲОКИМЛИГИ

► 50 - йиллардан бошлаб Марказ амри билан республика меҳнат аҳлининг бутун эътибори тақир ва бўз ерларни ўзлаштириш ва у ерларда пахтачилик хўжаликларини янгидан ташкил этишга қаратилди. Собиқ КПСС МҚ ва СССР министрлар советининг 1956 йилги “Пахта етиштиришни кўпайтириш учун Ўзбекистон ССР ва Қозоғистон ССР даги Мирзачўл қўриқ ерларини суғориш тўғрисида”ги, 1958 йилги “Ўзбекистон ССР, Қозоғистон ССР ва Тожикистон ССР даги Мирзачўл суғориш ва ўзлаштириш ишларини янада кенгайтириш ва жадаллаштириш тўғрисида”ги қарорларига асосан Мирзачўлда катта майдонларда қўриқ ерларни ўзлаштириш ишлари олиб борилди.

- ▶ Қашқадарё, Сурхондарё, Андижон, Наманган, Фарғона, Самарқанд, Хоразм вилоятларида, Қорақалпоғистон АССРда ҳам сув хўжалиги янги ерлар ўзлаштириш ишлари кенг миқёсида олиб орилди. 70 йилларда Амударё суви ҳисобига энг йирик Туямўйин Кампирровот дарёси бўйида Андижон, Наманган вилоятида Чортоқ ва Эскар, Самарқанд вилоятида Қоратепа, Сурхондарё вилоятида Деҳқонобод сув омборлари бунёд этилди. Катта Наманган, Паркент ва бошқа каналлар қурилди.
- ▶ Шундай қилиб, Ўзбекистон ҳудудида 1946-65 йилларда қарийб 600 минг гектар янги суғориладиган ерлар ишга туширилган бўлса, 1966-85 йилларда 1,6 млн. гектар янги ерлар ўзлаштирилиб фойдаланишга топширилди. 1985 йилда 10 млрд. кубометр сувни тўплаши 23 сув омбори, 197 минг км узунлигидаги каналлар, 900 та суғориш тармоғи, 92 минг гидроузеллар ишлаб турди. Ўзлаштирилган қўриқ ерларда 160 совхоз ташкил этилди. 7,7 млн. кв м тураржой, 37 минг ўринли мактабгача ёшдаги болалар муассасалари 102 минг ўринли умумтаълим мактаблари барпо этилди.

- ▶ Республика қишлоқ хўжалигида пахта етиштириш салмоғини ортиб бориши давомида ўзбек халқи номини не замонлар дунёга машҳур қилган муҳим зироатчилик соҳалари: ширин-шарбат мева, полиз, сабзавот, соҳибкорлик, дончилик ва бошқа маҳсулотлар етиштириш аста-секин камайиб, қисқариб борди.
- ▶ Экин майдонларининг сурункали зарарли кимёвий ўғитлар, аралаш бирикмалар билан ишланиши, нафақат, ерларни яроқсиз ҳолатга, тупроқ эрозиясига олиб келиб қолмасдан балки, айни пайтда минг-минглаб дала меҳнаткашларининг умрига ҳам завола бўлди, сон-саноксиз касалликларнинг вужудга келиб, кенг тарқалишига олиб келди.